

دانشگاه امام صادق علیه السلام

دانشکده الهیات، معارف اسلامی و ارشاد

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد

رشته الهیات، معارف اسلامی و ارشاد

گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی

« مبانی احکام فقهی جنگل »

استاد راهنما

حجت الاسلام دکتر سید علی حسینی

استاد مشاور

حجت الاسلام دکتر احمد علی قانع

دانشجو

مهدی قاضیان

مهر ماه ۱۳۹۹

ب

کلیه حقوق اعم از چاپ و تکثیر، نسخه برداری، ترجمه، اقتباس و... از این
پایان نامه کارشناسی ارشد برای دانشگاه امام صادق علیه السلام محفوظ است.
نقل مطالب با ذکر ماخذ بلامانع است.

دانشگاه امام صادق علیه السلام

تأییدیه اعضای هیأت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیأت داوران نسخه نهایی پایان نامه آقای مهدی قاضیان به شماره دانشجویی ۹۱۳۱۱۶۱ با عنوان « مبانی احکام فقهی جنگل » را از نظر شکل و محتوای در تاریخ ۱۳۹۹/۷/۳۰ بررسی نموده و صلاحیت این پایان نامه را برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد ایشان تأیید می کنند.

الف) پایان نامه فوق با نمره به عدد: ۱۷.۲۵ (از ۱۸) به حروف: هفده و بیست و پنج صدم به تصویب رسید.

محل امضا	رتبه علمی	نام و نام خانوادگی	اعضای هیئت داوران
	.....	سید علی حسینی	۱) استاد راهنما:
	.....	احمد علی قانع	۲) استاد مشاور ۱:
	.....	.....	۳) استاد مشاور ۲:
	.....	یاسین پور علی	۴) استاد داور:

ب) نمره مقاله مستخرج از پایان نامه (بر اساس مستندات) به عدد .....۰..... (از ۱.۵ نمره) به حروف .....صفر.....

ج) نمره روند نگارش پایان نامه (گزارش های سه ماهه) به عدد .....۰.۵..... (از ۱ نمره) به حروف .....نیم نمره.....

پایان نامه با نمره نهایی به عدد ۱۷.۷۵ (از ۲۰) به حروف .....هفده و هفتاد و پنج صدم.... و با درجه خوب .

دکتر امیر ذوقی - ۱۴۰۰/۶/۱

تاریخ و امضای معاون تحصیلات تکمیلی دانشکده

تقدیم به :

پدر بزرگ دانشمند و کرامی ام استاد دکتر رحمت‌اله قاضیان که بار نقاری پر محبت و اخلاقی
بزرگوارانه، علاقه به علم و کسب و فضایل را در سرشتم نهادینه کرد
هر قدم در مسیر علم بردارم را مدیون تشویق‌های، هنرمندان و دعوت‌های علی‌ایشان می‌دانم که
در طول زندگی پر برکتشان هزاران روح تشنه‌ی علم را سیراب نمودند

با تشکر از:

پدر و مادر عزیز و گرامی ام

که همواره در سختی‌ها و دشواری‌های زندگی یابوری دلسوز و فداکار
و پشتیبانی محکم و مطمئن برایم بوده‌اند

همسرم

به پاس قدر دانی از قلبی آکنده از عشق و معرفت که محیطی سرشار از سلامت و امنیت
و آرامش و آسایش برای من فراهم آورده است

اساتید بزرگوارم

که کمک‌ها و راهنمایی‌های همیشگی و بدون منت آنها همواره مسیر را برایم آسان
می‌نمود

از دوست عزیزم

جناب آقای دکتر ذوقی که رهنمودهای ایشان همواره نوید بخش امید و انگیزه در مسیر
علم و دانش بوده است

چکیده

محافظت از جنگل ها و استفاده از منابع آن، در تناسب با نظام خلقت، همواره مورد تاکید اسلام بوده است. در جهت انجام این مهم نیز احکام و اصولی در فقه اسلامی بیان می شود. در این نوشتار با بیان جنبه های مختلف الگوهای ارزش گذاری جنگل ها و بررسی اهمیت جنگل ها در اسلام و سیره معصومین (ع)، به تبیین احکام و قواعد فقهی مورد ابتلا در چالش های مربوط به حفاظت از جنگل ها پرداخته شده است. همچنین اهمیت، توانایی و حیطة ی عملکرد فقه اسلامی در موضوع جنگل ها و محیط زیست بیان می شود که فقه اسلامی تا چه حد و در چه اموری می تواند در رفع چالش های مربوط به جنگل ها راهگشا باشد. در ادامه با بیان رویکرد های جهانی در قبال چالش های مالکیتی و خسارات وارد بر جنگل ها در کشور های مختلف، همچنین تبعات ناشی از فعالیت های صورت گرفته، اهمیت جهان بینی اسلام و دستورات فقه امامیه بیش از پیش تبیین می شود. سپس بیان می شود که بر اساس مشهور، مالکیت جنگل ها تحت عنوان کلی انفال می باشد که البته تفصیل و توضیح این مسئله نیز به طور کامل بررسی شده است. با این وجود، پس از بیان مسائل جهانی مربوط به مالکیت جنگل ها و انواع خسارات وارد بر آن بر اساس ارزش گذاری منافع مختلف جنگل ها مشخص می شود.

در این پژوهش بیان می شود که ارزش منافع چون چوب، خاک و زمین جنگل ها تنها بخشی از منافع است که باید در ارزش گذاری ها به آن توجه شود، در حالی که در منابع اسلامی، توجه بیشتر بر منافع چون زیبایی و آبادانی محیط زندگی انسان، حفظ درختان، حفظ زیست بوم و سایر منافع مستقیم و غیر مستقیم جنگل ها می باشد که باید در بر آورد خسارات ناشی از جنگل ها به آن ها توجه شود. پس از بیان ارزش گذاری منافع و بررسی خسارات وارد شده بر جنگل ها، احکام فقهی رافع این مشکلات در این نوشتار با دقت تبیین شده اند.

واژگان کلیدی: جنگل، فقه امامیه، قواعد فقهی، خسارات، مالکیت

فهرست

- ۱- فصل اول: کلیات، مفاهیم و مبانی ۱
- ۱-۱- بخش اول: کلیات طرح ۲
- ۱-۱-۱- مقدمه ۲
- ۱-۱-۲- بیان مسئله ۳
- ۱-۱-۳- اهمیت موضوع تحقیق ۴
- ۱-۱-۴- سوال اصلی پژوهش ۶
- ۱-۱-۵- سوالات فرعی پژوهش ۶
- ۱-۱-۶- فرضیه ۶
- ۱-۱-۷- پیشینه تحقیق ۷
- ۱-۱-۸- روش انجام پژوهش ۱۰
- ۲-۱- بخش دوم: مفاهیم ۱۱
- ۱-۲-۱- گستره قلمرو فقه در ابعاد زندگی بشر از جمله محیط زیست ۱۱
- ۱-۲-۲- قلمرو فقه ۱۲
- ۱-۲-۲-۱- الف) مقصود از فقه ۱۲
- ۱-۲-۲-۱- ب) هدف دین ۱۳
- ۱-۲-۲-۱- ج) حوزه های نیازمندی به دین ۱۳
- ۱-۲-۳- تعریف مبانی فقهی ۱۶
- ۱-۲-۴- تعریف جنگل ۱۷
- ۱-۲-۵- نقش جهان بینی در رویکرد حفاظت از جنگل ها ۱۷
- ۱-۲-۶- تاثیر جهان بینی انسان محور در حفاظت از جنگل ها ۱۷
- ۱-۲-۷- تبعات تفکر انسان محور در مواجهه با جنگل ها ۲۰
- ۱-۲-۷- الف) مصرف گرایی به عنوان یک الگوی ممدوح زندگی ۲۰
- ۱-۲-۷- ب) عدم توجه به نظم طبیعت ۲۱
- ۱-۲-۷- ج) عدم توجه به حقوق آیندگان ۲۱

- ۱-۲-۸ نقش جهان بینی خدا محور در حفاظت جنگل ها ۲۲
- ۱-۲-۹ جنگل ها و مرتع ها از دیدگاه قرآن ۲۴
- ۱-۲-۱۱ رابطه انسان و طبیعت در دو جهان بینی ۲۸
- ۱-۳-۳ بخش سوم: ارزش گذاری جنگل ها ۲۹
- ۱-۳-۱ تاثیر ارزش گذاری منافع جنگل بر تبیین ابعاد خسارات ۲۹
- ۱-۳-۲ وضعیت کسب منافع از جنگل ها ۳۰
- ۱-۳-۳ عوامل موثر بر ارزش گذاری جنگل ها ۳۱
- ۱-۳-۳-۱ تاثیر منابع جنگل بر ارزش گذاری ۳۱
- ۱-۳-۳-۲ تاثیر مالکیت جنگل بر ارزش گذاری ۳۱
- ۱-۳-۳-۳ تاثیر وضعیت اجتماعی و اقتصادی مالکان بر ارزش گذاری ۳۲
- ۱-۳-۳-۴ تاثیر فعالیت های سازمانی بر ارزش گذاری ۳۲
- ۱-۳-۴ مهم ترین منافع جنگل ها ۳۳
- ۱-۳-۴-۱ منفعت چوب جنگل ها ۳۳
- ۱-۳-۴-۲ منفعت استفاده از انرژی چوب جنگل ها ۳۴
- ۱-۳-۴-۳ منفعت جنگل ها در تصفیه هوا ۳۴
- ۱-۳-۴-۴ منفعت جنگل ها در جلوگیری از سیل ۳۵
- ۱-۳-۴-۵ منفعت زیست بوم جنگل ۳۸
- ۱-۳-۴-۶ منفعت زمین جنگل ها برای ساخت و ساز و کشاورزی ۳۹
- ۱-۳-۴-۷ منافع معنوی جنگل ها ۴۰
- ۴-۱ بخش چهارم: جنگل های ایران ۴۱
- ۴-۱-۱ ملی کردن جنگل ها و مراتع ۴۱
- ۴-۱-۲ وضعیت جنگل ها در ایران ۴۲
- ۴-۱-۲-۱ جنگل های شمال ۴۳
- ۴-۱-۲-۲ جنگل های خارج از شمال ۴۴
- ۴-۱-۲-۳ ناحیه ی رویشی زاگرس ۴۴
- ۴-۱-۲-۴ ناحیه ی رویشی ایران تورانی ۴۴
- ۴-۱-۲-۵ جنگلهای کوهستان های ناحیه رویشی ایران تورانی ۴۴
- ۴-۱-۲-۶ جنگل های بخش کوهستانی ۴۵
- ۴-۱-۲-۷ جنگل های بخش جلگه ای ۴۶
- ۴-۱-۲-۸ ناحیه رویشی ارسبارانی ۴۶
- ۴-۱-۲-۹ ناحیه ی رویشی خلیج فارس و دریای عمان ۴۷

۴۷	۳-۴-۱ طرح های جنگل داری در جنگل های شمال
۴۹	۱-۴-۴ طرح های جنگل داری در جنگل های خارج از شمال
۵۱	۲- فصل دوم: مالکیت جنگل ها
۵۱	۲-۱ بخش اول: مبانی و مبادی گرایش های مالکیتی در اسلام و سایر مکاتب جهان
۵۱	۲-۱-۱-۱ گرایش های جهانی موجود در مالکیت جنگل ها
۵۲	۲-۱-۲-۱ گرایش مناطق مختلف جهان در خصوص سازی جنگل ها
۵۲	۲-۱-۲-۱-۱ گرایش کشور های منطقه آفریقا
۵۳	۲-۱-۲-۱-۲ گرایش کشور های منطقه آسیای شرقی
۵۳	۲-۱-۲-۱-۳ گرایش کشور های منطقه آمریکای لاتین
۵۳	۲-۱-۳ مبانی فکری مالکیت جنگل ها در اسلام
۵۳	۲-۱-۳-۱-۱ ابتدای مالکیت جنگل ها بر اهداف متعالی بشر
۵۴	۲-۱-۳-۱-۲ ابتدای مالکیت جنگل ها بر جامع بودن احکام اسلام
۵۵	۲-۱-۴ تبیین مالکیت جنگل ها در اسلام
۵۵	۲-۱-۵ آیات مربوط به مالکیت جنگل ها و طبیعی
۵۷	۲-۱-۶ اقسام مالکیت در اسلام
۵۷	۲-۱-۶-۱ مالکیت شخصی
۵۷	۲-۱-۶-۲ مالکیت دولتی
۵۸	۲-۱-۶-۳ مالکیت مشترک
۵۸	۲-۱-۷ فلسفه مالکیت امام و حکومت اسلامی
۶۰	۲-۲ بخش دوم: تبیین مالکیت جنگل ها از منظر فقه
۶۰	۲-۲-۱ انواع زمین ها از منظر فقه
۶۱	۲-۲-۲ انفال
۶۱	۲-۲-۲-۱ انفال در لغت
۶۱	۲-۲-۲-۲ انفال در اصطلاح فقهی
۶۳	۲-۲-۲-۳ بررسی تعاریف فقها از انفال
۶۴	۲-۲-۳ اموال مباح
۶۴	۲-۲-۳-۱ مباحات بالاصل (مباحات اولیه)
۶۵	۲-۲-۳-۲ مباحات بالعرض (مباحات ثانویه)

- ۲-۲-۴_ اموال مشترک یا ثروت های ملی..... ۶۵
- ۲-۲-۵_ تفاوت مشترکات، انفال و مباحات اولیه..... ۶۵
- ۲-۲-۶_ آیا جنگل ها از انفال است؟..... ۶۷
- ۲-۲-۷_ زمین های موات..... ۶۸
- ۲-۲-۷-۱_ کتاب (قرآن کریم)..... ۶۹
- ۲-۲-۷-۲_ روایات..... ۶۹
- ۲-۲-۷-۳_ نقش عرف در تعیین مصداق زمین های موات..... ۷۳
- ۲-۲-۸_ حکم مالکیت انفال..... ۷۴
- ۲-۲-۹_ انفال و مالکیت آن برای بخش خصوصی..... ۷۵
- ۲-۲-۱۰_ وقف جنگل ها با توجه به قوانین جمهوری اسلامی ایران..... ۷۵
- ۲-۲-۱۱_ انواع واگذاری جنگل ها و مراتع توسط پیامبر (ص)..... ۷۹
- ۲-۲-۱۲_ تعریف اقطاع..... ۷۹
- ۲-۲-۱۳_ تحلیلی بر واگذاری های انجام شده توسط پیامبر اسلام (ص)..... ۸۰
- ۲-۲-۱۳-۱_ انواع منابع طبیعی واگذار شده..... ۸۱
- ۲-۲-۱۳-۲_ واگذاری مطلق و مشروط..... ۸۲
- ۲-۲-۱۳-۳_ واگذاری موقت و دائم..... ۸۲
- ۲-۲-۱۳-۴_ واگذاری ها و نحوه برخورد با ادعای مالکیت دیگران..... ۸۳
- ۲-۲-۱۳-۵_ باز پس گرفتن برخی از منابع طبیعی..... ۸۳
- ۲-۲-۱۳-۶_ واگذاری ها و احیای موات..... ۸۳
- ۲-۲-۱۴_ مصلحت های نهفته در اقطاع های پیامبر خداصلی الله علیه وآله..... ۸۴
- ۲-۲-۱۴-۱_ خوش بین کردن مردم به اسلام و جلب رضایت آن ها..... ۸۴
- ۲-۲-۱۴-۲_ ایجاد و ترویج رزق حلال..... ۸۴
- ۲-۲-۱۴-۳_ از بین بردن فقر..... ۸۷
- ۲-۲-۱۴-۴_ آبادان کردن و رونق کشاورزی..... ۸۷
- ۲-۲-۱۴-۵_ دمیدن روح نشاط در آدمی..... ۸۷
- ۳_ فصل سوم: مبانی و ضوابط بهره برداری از جنگل ها در اسلام..... ۸۸
- ۳-۱_ بخش اول: چارچوب های استفاده از جنگل ها..... ۸۹
- ۳-۱-۱_ استفاده از جنگل ها..... ۸۹

۱۱۰	..... مستندات قاعده ۱_۱_۲_۲_۳
۱۱۰	..... الف_ کتاب ۱_۱_۲_۲_۳
۱۱۰	..... ب_ روایات ۱_۱_۲_۲_۳
۱۱۱	..... ج_ بنای عقلا ۱_۱_۲_۲_۳
۱۱۱	..... ماهیت حقوقی حیات ۲_۱_۲_۲_۳
۱۱۳	..... شرط تحقق کامل حیات برای مالکیت ۳_۱_۲_۲_۳
۱۱۳	..... انطباق قاعده بر مالکیت جنگل ها ۴_۱_۲_۲_۳
۱۱۴	..... قاعده سبق ۲_۲_۲_۳
۱۱۵	..... مستندات قاعده ۱_۲_۲_۲_۳
۱۱۵	..... الف_ سیره منتشر عین ۱_۲_۲_۲_۳
۱۱۵	..... ب_ روایات ۱_۲_۲_۲_۳
۱۱۶	..... ماهیت حقوقی حق سبق و حدود آن ۲_۲_۲_۲_۳
۱۱۷	..... ابعاد حق سبق ۳_۲_۲_۲_۳
۱۱۷	..... تحلیل مفهوم اولویت ۴_۲_۲_۲_۳
۱۱۷	..... الف_ اولویت اخلاقی ۴_۲_۲_۲_۳
۱۱۸	..... ب_ حکم تکلیفی محض ۴_۲_۲_۲_۳
۱۱۸	..... ج_ حدوث حق عینی ۴_۲_۲_۲_۳
۱۱۸	..... د_ حق اولویت ۴_۲_۲_۲_۳
۱۱۹	..... ضمان و مسئولیت مدنی ۵_۲_۲_۲_۳
۱۱۹	..... انطباق قاعده بر موضوع حفاظت از جنگل ها ۶_۲_۲_۲_۳
۱۲۰	..... الف_ قلمرو اجرای قاعده ۶_۲_۲_۲_۳
۱۲۲	..... ب_ تفاوت حق و ملك ۶_۲_۲_۲_۳
۱۲۳	..... نتیجه گیری
۱۲۵	..... منابع و مآخذ

۱- فصل اول: کلیات، مفاهیم و مبانی

۱-۱ بخش اول: کلیات طرح

۱-۱-۱ مقدمه

خداوند متعال سرنوشت بشر را به گونه ای رقم زده که در دامن طبیعت رشد نماید و بدان وابسته و نیازمند باشد. انسان از دیدگاه قرآن کریم آن قدر عظمت دارد که تمام موجودات به فرمان خداوند، مسخر او گشته اند. این مسأله، شخصیت و عظمت واقعی انسان را از دیدگاه اسلام و قرآن روشن می سازد و به او عظمتی می بخشد که در خور مقام «خليفة اللهی» است. خورشید و ماه، باد و باران، کوه ها و دره ها، گیاهان و درختان و سبزه زارها... همه و همه، مواهب خدادادی است که در تسخیر انسان - که گل سرسبد هستی و خلیفه خدا در زمین است - قرار گرفته اند و همه سرگشته و فرمانبردار انسان می باشند، تا وی از آن ها در جهت بقا و حیات دنیوی خویش بهره گیرد. در این میان، پاره ای از اعضای شکوهمند طبیعت، همچون «درختان و گیاهان» نقش بسزایی (حیاتی) در زندگی انسان و سایر موجودات زنده دارند. جنگل و درخت در شریعت اسلام از جایگاهی ویژه برخوردارند و در ده ها آیه و روایت، مورد بحث قرار گرفته اند.

قرآن کریم، از درختان و گیاهان، گاهی به عنوان «متاع» زندگی انسان یاد می کند و گاهی نیز آن ها را «معیشت» یعنی وسیله برآوردن نیازهای انسان می شمارد و برایشان کرامت و شأن ویژه ای قائل است. خداوند در سوره «عبس» می فرماید: «فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا وَعِنَبًا وَقَضْبًا وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا وَحَدَائِقَ غُلْبًا وَفَاكِهَةً وَأَبًّا مَتَاعًا لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ» (سوره عبس آیات ۲۴-۳۲)؛ باری، آدمی باید به خوراک خویش بنگرد. ما آب را به فراوانی فرو ریخته ایم. سپس زمین را به درستی شکافته ایم، و در آن دانه ای رویانده ایم، و انگور و سبزی، و زیتون و درخت خرمايي، و باغ های پردرختی، و میوه و علفی؛ برای بهره وری شما و ستوران شما.

این آیات دلالت بر این دارند که گیاهان، مراتع، درختان و جنگل ها از مهم ترین منابع تأمین غذای انسان و از نعمت های بزرگ خدادادی است؛ بنابراین باید قدر آن ها را دانست و در حفظ، توسعه و بالندگی آن ها کوشید. اما همین جنگل ها که اینچنین با اهمیت هستند، با چالش های فراوانی روبرو شده اند. مسائلی که هرچند به دغدغه ی بسیاری از دلسوزان محیط زیست در سراسر جهان تبدیل شده است و بسیاری در قالب تشکیلات مردم نهاد در تلاش هستند که این مشکلات را مرتفع نمایند، اما با این وجود برخی از مشکلات نیازمند روش شناسی و راهکار های علمی می باشد. این راه حل های علمی برای حفظ جنگل ها، دانشمندان بسیاری از علوم را مختلف را در گیر خود کرده است که از جمله آن ها می توان به مسائلی اشاره کرد که کلید حل آن ها در علوم انسانی می باشد. بی شک نحوه سیاست گذاری ها و برنامه ریزی ها، تعیین ابعاد حقوقی مسائل مرتبط با جنگل ها، بررسی ارتباط جنگل ها با انسان ها و تبیین میزان بهره وری از جنگل ها و ... مسائلی هستند که جواب در علوم انسانی دارند. جنگل ها در دین اسلام از ارزش بسیار

بالایی برخوردار می باشند به نحوی که در قرآن و سیره معصومین (ع) بارها و بارها به اهمیت آن ها و عدم نابودی جنگل ها اشاره شده است. اسلام به عنوان برنامه جامع الهی برای حیات طیب بشری، راه حل هایی جامع در جهت پاسخگویی به چالش های مختلف در مورد جنگل ها بیان کرده است که با دستاویز شدن به این احکام می توان بر بسیاری از مشکلات مربوط به جنگل ها فائق آمد.

۱-۱-۲. بیان مسئله

دین مبین اسلام همواره در تبیین الگوواره های هماهنگ با زندگی بشر و قوانین طبیعت پیشتاز بوده است و راهکار هایی عملی در جهت بهبود تعامل انسان و طبیعت ارائه نموده است. تمام قواعد و احکام اسلام در یک نگاه زنجیروار و نظام مند، به هم مربوط می شوند و در مجموع برای بهبود زندگی انسان و رها نمودن او از همه مشکلات اجتماعی، سیاسی، تربیتی و زیستی و ... خود را نشان میدهند.

یکی از مهم ترین معضلات امروزی بشر تعامل وی با محیط پیرامونش می باشد که امروزه با پیشفرض های غلط، مصرف گرایی بیش از حد، انسان محوری^۱، عدم توجه به نظم طبیعت و عدم توجه به حقوق آیندگان و ... که می توان همه این مسائل را در یک کلام نشأت گرفته از دور بودن از دین و برنامه صحیح خداوند برای زندگی بشر دانست، که سبب نابودی و تباهی جنگل ها، مراتع، دریا ها، رود ها، خاک، حیوانات و ... شده است. این مسئله چنان رنجی را برای زمین و محیط زیست بشر بوجود آورده است که بر همین رویه، راه هرگونه اصلاح را بسته است و با تخریب همه ی پل های پشت سر خود، آتیه ای گنگ و تیره را پیش روی خود قرار داده است.

امروزه انسان خود را برتر از طبیعت می داند و با این توجیه که اشرف مخلوقات می باشد، خود را مجاز می داند که به استفاده افراطی از صنایع جدید برای دستیابی به رفاه و رونق اقتصادی بیش از حد، اقدام کند. با این نگاه او محیط زیست را فقط برای خود می خواهد و هیچ وظیفه ای را برای خود در قبال حفظ و جبران خسارات وارد بر محیط زیست نمی شناسد. اگر تن به قبول اجرای قوانینی خود ساخته هم دهد، این قوانین را در راستای همین بهره برداری خود خوانده قرار خواهد داد. در مقابل این دیدگاه مادی گرایانه، دیدگاه خدا محوران قرار دارد که طبیعت را مخلوق خداوند و از نشانه های او می شناسند که دارای قوانینی جامع از جانب خداوند برای انسان می باشد. فلذا این انسان محافظ آیات الهی است و وارد آوردن خسارت به آن را خلاف عبودیت می داند. بر اساس همین دیدگاه است که می توان دم از وجود قوانین جامع و راه گشا در دین اسلام برای حفاظت از جنگل ها دانست .

از مهم ترین منابع طبیعی که با دست اندازی های بشر رو به تباهی می رود، جنگل ها می باشند. جنگل ها که شش های تنفسی زمین محسوب می شوند، خود سبب حفظ بسیاری از سایر منابع زمین مانند خاک، آب،

---

^۱ Humanism

هوا، حیوانات و گونه های گیاهی و ... می باشد. با تباهی جنگل ها شاهد بروز بلایایی چون سیل، بهمین نابودی خاک، تغییر اقلیم، آلودگی آب ها، آلودگی هوا و ... خواهیم بود.

جنگل ها که از مهم ترین مصادیق انفال و ثروتهای عمومی می باشند، مطمئنا نقش مهمی در ایجاد محیط زیست سالم ایفا می کنند. این منابع به نحو گوناگون در معرض آسیب قرار دارند. از سوی دیگر اقدامات حکومتی در جهت پیشرفت شهری و کشوری مرتبط با این منابع می باشند و از طرف دیگر این منابع همیشه مورد توجه اشخاص خصوصی بوده اند و به نیت سوء استفاده و انباشت ثروت به صورت علنی و همچنین پنهانی به بریدن درختان می پردازند، گاه درختان جنگل را نابود و آن را به زمین کشاورزی تبدیل می کنند و گاه آن را تبدیل به منطقه مسکونی می کنند.

با از بین بردن درختان جنگل، خاک انعطاف خود را از دست می دهد و نه آب به درون آن نشست می کند و نه ریشه نباتات در آن فرو می رود. به همین علت آب باران بر سطح زمین جاری می شود و رفته رفته جوی های آب به راه می افتد و پس از ریزش هر باران شدید، جوی ها به هم پیوسته سیل های خروشان جاری می شود. (ثابتی، ۱۳۸۱، ص ۲۳) همانطور که شاهد بودیم، خسارات ناشی از سیل اخیر در غرب و جنوب غرب کشور نیز به سبب نابودی سطح جنگل ها و درختان بوده است. در حالی که در صورت اجرای احکام اسلامی مربوط به جنگل داری، چنین بلایایی بوقوع نمی پیوست و یا در صورت وقوع، خسارات آن بسیار ناچیز می شد.

۱-۱-۳_ اهمیت موضوع تحقیق

فقه امامیه همواره در حل مشکلات بشری راه حل های ممتازی داشته است که با توجه عملی به آن ها از معضلات امروزی رها خواهیم شد. احکام اسلامی درباره محیط زیست فراوان است و متنوع، گروهی از این احکام - چه مستحب و چه واجب - ایجابی هستند و مسلمانان را به انجام اعمالی درباره طبیعت و محیط زیست فرا خوانده اند. (شیرازی، ۱۴۲۰، ص ۳۰) از طرفی برخی دیگر از احکام سلبی بوده و برای طبیعت و محیط زیست، حقوقی را قرار داده است که در نتیجه بشر را از انجام دست اندازی به این حقوق، بر اساس قواعد و شرایطی منع نموده است.

با توجه به قواعدی چون «لا ضرر»، «اتلاف»، «تسبیب» و «ضمان ید» و ... و همچنین تمسک به عموم احکام انفال و همچنین توجه به روایات خاصه مربوط به حفظ جنگل ها و توجه ویژه اهل بیت (ع) به این امر، می توان حدود وظایف اشخاص مختلف نسبت به حفظ جنگل ها و قوانین فقهی حاکم بر آن را تبیین نمود.

همچنین باید مشروعیت تصرفات اشخاص مختلف اعم از دولت ها، موسسات و مردم بررسی، تا حدود آن تعیین شود.

در این پژوهش تلاش میشود که پس از تبیین کلیات و مفاهیم مورد نیاز پژوهش و بیان اهمیت موضوع مالکیت جنگل ها، چالش های مهم پیش روی مالکیت جنگل ها و اراضی جنگلی که نه فقط در ایران بلکه در تمام جهان به عنوان چالش های مهم تلقی میشوند بررسی شوند. حال ممکن است این چالش ها در ایران امروزی ابتلای شدید و یا کم داشته باشند، اما سعی شده است چالش های مهم جهانی مورد بحث واقع شود تا راه حل های فقه برای حل مشکلات جهانی آشکار گردند. سپس مبانی فقهی مربوط به جنگل ها بیان شوند و همچنین به برخی شبهات و معضلات حقوقی و اجتماعی مانند نحوه تصرفات اشخاص و دولت، نحوه واگذاری جنگل ها، مسئولیت همگانی در قبال جنگل ها و موارد استفاده در شرایط بحرانی و ... با توجه به احکام و قواعد فقهی پاسخ داده شود.

البته بدیهی است که پس از تبیین مواضع فقهی مالکیت جنگل ها که کلید حل مشکلات رایج هستند، اجرای صحیح قوانین بر اساس این آرای فقهی اهمیت ویژه ای خواهد داشت. تنها در صورتی می توان انتظار حل مشکلات این حوزه را داشت که با دلایل علمی و پژوهش های بنیادی در هر حوزه، قدم در عملیاتی کردن این علوم برداشت. متأسفانه در بسیاری از موارد در هنگام اجرای قوانین به مشکلاتی برمیخوریم که ناشی از عدم وجود پژوهش بنیادی و یا عدم عمل به آن پژوهش ها می باشد. به عنوان مثال می توان به تخریب جنگل برای سد سازی (مثلاً سد شفارود در منطقه پونل و در جنوب غربی شهر رضوان شهر در استان گیلان بر روی رودخانه ی شفارود در حال ساخت است که مطالعات آن، قبل از پیروزی انقلاب اسلامی انجام و در دهه ۶۰ با بازنگری صورت گرفته، از سال ۱۳۶۹ اجرایی گشت. کل مساحتی که با احداث سد شفارود در جنگل های هیرکانی از بین می رود، ۱۸۵ هکتار است. این در حالی است که هیچ ارزیابی زیست محیطی در هنگام احداث این سد انجام نگرفته است و ابلاغیه معاون اول ریاست جمهوری دولت یازدهم مبنی بر ضرورت تکمیل این پروژه، وضعیت را پیچیده تر نمود.)

تا پیش از تصویب قانون مربوط به اراضی دولت و شهرداری ها و اوقاف و بانکها، قانون مشخصی در انتقال مالکیت زمین های اجاره ای به کشاورزان بر اساس تشخیص و اعمال حاکمیت دولت نسبت به اراضی موات وجود نداشت و بخش بزرگی از اراضی موات اطراف شهرها که امکان ثبت برای آن ها وجود نداشت، بخاطر اجرای نادرست قانون، ثبت آن ها انجام می شد. امروزه هم با این مسئله رودررو می باشیم که بخش فراوانی از اراضی موات کشور و جنگل ها به عنوان جنگل و مرتع ثبت نشده اند و بیشتر آنچه که تشخیص داده اند نیز در تصرف مالکان خصوصی است که بدون مجوز قانونی در آن دخل و تصرف می کنند.

و یا در این خصوص می توان به موقوفه تلقی شدن بخشی از جنگل های هیرکانی اشاره کرد که هر چند بنا بر قانون ابطال اسناد فروش رقبات، آب و اراضی موقوفه، اراضی جنگلی از ذیل اراضی موقوفه خارج شده اند اما از سال ۱۳۸۴ به دنبال توافقی که بین سازمان امور جنگل ها و اوقاف صورت پذیرفت، تبصره الحاقی

به قانون اوقاف افزوده شد و بر این اساس، آن دسته از موقوفات در اراضی ملی تنها در صورتی می توانند موقوفه تلقی شوند که تا قبل از سال ۱۳۶۵، سابقه احیاء و بهره برداری داشته باشند.

با این حال، در همین توافق نیز ذکر شد که اراضی جنگلی به صورت مطلق از شمول این قانون مستثنی می باشند. با این حال، امکان اختصاص ۵۰۰۰ هزار هکتار از جنگل های هیرکانی به روستای آق مشهد در جنوب ساری به موقوفه خاص این منطقه، یکی از تهدیدات عدم ثبت جهانی جنگل های هیرکانی تلقی می شود. این انتقال مخالفت صریح با تاکیدات صریح مقام معظم رهبری مبنی بر لزوم حفاظت هر چه موثرتر از محیط زیست ایران و جلوگیری از هر گونه دست اندازی بدان به هر دستاویزی می باشد.

نکته حایز اهمیت این است که توجه شود در این پژوهش قصد این را نداریم که در مورد مسائل موجود در مالکیت جنگل ها لزوما فتوای فقهی صادر نماییم، بلکه توجه بر تبیین مبانی فقهی که در صدور حکم و تصویب قانون باید این مبانی مد نظر قرار گیرند، می باشد.

۱-۱-۴. سوال اصلی پژوهش

مبانی فقهی مربوط به حفاظت از جنگل ها چه احکام و قواعدی می باشند و دلالت آن ها بر حفاظت از جنگل ها چگونه می باشد؟

۱-۱-۵. سوالات فرعی پژوهش

مشروعیت تصرف دولت ها در خصوص جنگل داری چگونه است و حدود آن تا چه میزان می باشد؟
راهکار های عملی برای حفظ و احیای جنگل ها از منظر اسلام چگونه می باشد؟

۱-۱-۶. فرضیه

در فقه، ولایت اراضی موات فقط برای خداوند و رسول او شناخته شده است و از آن ها با نام انفال یاد شده است. از همین رو می توان گفت مالکیت جنگل ها پس از خداوند، از طرف شارع برای حکومت ها می باشد و عام المنفعه هستند. همچنین مقررات جامع و کاملی در باب اقسام زمین و احکام آن تشریح شده است. کتب فقهی نیز مملو از مباحث و موضوعات و احکام مربوط به مالکیت و حدود آن و نیز نحوه ی ایجاد حق بر روی زمین و احیا و عمران آن می باشد.

در نظام دینی اسلام و فقه امامیه، احکام و قواعد منظم و مشهودی برای حفظ جنگل ها وجود دارد که برای رهایی از بحران زیست محیطی کنونی بشر، کاملاً عملی و راهگشا می باشد. از قواعد کلی مانند «لا ضرر» که با تمسک به عموم آن می توان بسیاری از رفتار های ناپسند بشر در رابطه با جنگل ها را مورد بررسی قرار داد، تا قواعدی جزئی و مشخص که در رابطه با حفاظت از جنگل ها و درختان می باشد.

در فقه امامیه برای دولت ها و اشخاص نیز با توجه به ذی نفع بودن در منابع جنگل، حدود و تصرفات مشخصی در رابطه با میزان و نحوه استفاده از جنگل ها بیان شده است که با توجه به مسئله انفال و احکام مربوط به آن می توان آن ها را مشخص نمود.

در دین اسلام دستورات بسیاری در جهت استفاده صحیح از منابع طبیعی مانند جنگل ها داده شده است که در صورت توجه عملی و در چارچوب قانون به آن ها ، می توان محیط زیست از دست رفته بشر امروزی را احیا نموده و عمران و توسعه، عدالت ، توجه به حقوق نسل های آینده، پرهیز از اسراف و تخریب و تبذیر از مبانی تصمیم گیری می باشند.

۱-۱-۷_ پیشینه تحقیق

در این رابطه به صورت دقیق و تخصصی پژوهشی صورت نگرفته است و فقط چند مقاله در مورد کلیت تعامل اسلام با محیط زیست به رشته تحریر در آمده است. همچنین برخی مباحث حقوقی با رنگ و لعاب فقهی نیز در خصوص مشکلات محیط زیستی بیان شده است که هیچکدام را نمی توان یک پژوهش کامل در مورد احکام فقهی جنگل ها دانست. مهم تر آنکه در خصوص جنگل ها و احکام مخصوص به آن، تقریباً می توان گفت به ندرت فعالیت پژوهشی دیده میشود. عموم پژوهش های انجام شده در خصوص کلیات مباحث مربوط به محیط زیست می باشد و کمتر وارد جزئیات کاربردی چالش های موجود و احکام فقهی مبتلا به جنگل ها شده اند.

نگرش فقه نسبت به قانون ملی شدن جنگلها و مراتع کشور

نویسنده: جواد پیربدایی استاد راهنما: علی بهرامی نژاد مغوئیه؛ پایان نامه کارشناسی ارشد در فصل اول این پژوهش به بررسی ساختار آن پرداخته و مفاهیم ، تعاریف و اصطلاحات مورد نیاز از جنگلها و مراتع بیان شده است. دسته بندی فقهی و تبیین انواع اراضی و تبیین شرایط موقوفات انجام شده است. در فصل دوم ممیزی اراضی و تفکیک مستثنیات بیان شده است که در این فصل بیشتر به نحوه رسیدگی به دادخواست ها و چگونگی اجرای قوانین بیان شده است. در فصل بعد نتایج ملی شدن زمین ها مانند از بین رفتن مالکیت خصوصی و بوجود آمدن مالکیت عمومی بیان شده است. همچنین مسئولیت مدنی دست اندازی و تعرض به این زمین ها ارائه شده است. و در انتها فتاوی مراجع تقلید در مورد زمین ها ملی شده بیان شده است.

در این پژوهش با وجود بیان جنبه های بیشتر چالش های محیط زیست، اهتمام نویسنده بر ساز و کار های حقوقی و روش های دسترسی به جبران خسارات وارده بر جنگل ها از طریق قانون ملی شدن جنگل ها و